

Развитието на идеята за естествените права на човека от древността до днес

Как се появява нуждата от правото в човешкото общество, как правото възниква в него и как се развива, за да дойде до положението да бъде неговата фундаментална пружина?

За да си отговорим на този въпрос, нека си припомним повестта за Робинзон Крузо от Дефо. Робинзон е изхвърлен след корабкрушение на непознат и пуст остров, където в началото живее напълно сам. При тази обстановка очевидно за него не може да съществуват правни задължения, поради факта че те са по същината си явления на обществения живот. Единствените правила, които могат да бъдат в сила за човек отделен от хората и обществото, са правилата на морала и религията и те ще определят живота му, докато е сам.

Но ето идва и Петкан-новия човек внася нов елемент на острова, Робинзон вече има "общество". Веднага се появяват и нови задължения. Но тези задължения между тях не са правни - те могат ,разбира се ,да си помагат в беда и болест, но тук ще важат повелите на моралното съзнание на всеки от тях, на тяхната съвест.

Какво би се получило обаче ,ако посегнат един другиму на живота си и какви отношения ще се създадат помежду им, ако посегнат на свободата си или на богатата, придобити със собствен труд? Това положение не предполага вече само морални задължения между двамата, тук вече задължението на едната страна предопределя претенцията(искането) на другата-да се възстанови предишното положение в отношенията им, например да се върне отнетото. Претенциите и задълженията от този род не са произволни, те не апелират към чувството за човечност у всеки един, а са на основата на чисто рационални изисквания за справедливост, чиято цел е равновесието във взаимните отношения.Тези нови положения предпоставят у Робинзон и Петкан някакво първоначално съзнание за известни общи положения - принципи, които лежат в отношенията на хората, които живеят в общество; принципи, които уреждат обществените отношения на хората, като определят кое поведение е редно и кое не .

Заложбата у човека да мисли естественоправно съвсем не е достатъчна, за да може да отсъжда върху правото безпогрешно във всички случаи на живота. Появата на идеята за

естественото право като съзнателен израз на човешкия дух идва в един по-късен момент от развитието на човека, когато той вече се е издигнал над сетивата си, за да наблюдава света независимо от тях.

Първоначално човек живее само със своята естественоправна заложба, той не знае нищо за правната уреденост на обществения живот на хората без тази заложба. Онова, което на пръв поглед оставя впечатлението за някакъв ред, в действителност не е нищо друго освен резултат от навика. Правният свят е пречупен през вложената у нас идея за естествено право и човек живее в отношенията си с другите под въздействието на това, неосъзнато. Едва по-късно човек започва да търси света, започва да наблюдава неговите правни уредби, отделно от своята първоначална идея за естественото право, която го е определяла по-рано.

Когато потърсим да изясним същината на нормите, които уреждат взаимните отношения в обществото, стигаме до началата на справедливостта-тя отбелязва границата на свободата в сферата на действие на членовете на дадено общество, при която това общество става възможно с всичките взаимни отношения на своите членове. Чувството за справедливост или нагласите ,близки до това чувство са тези, които определят границите на свободата на отделния човек в неговите емпирични отношения, като са съобразени със безграничното разнообразие на интереси у всеки един. Същината на системата от норми, според принципа на справедливостта, винаги ще изразява този принцип като основно изискване към духа на човека. Същината на правото се определя от практическата необходимост взаимно да се ограничават сферите на свободата във взаимните отношения на хората. Несправедливо би било да се предостави неограничена свобода на когото и да било в отношенията му с другите. Естественото право ,разбрано като изискване на справедливостта, забранява да навлизаме в чужда сфера на дейност. В първобитното общество тази сфера на дейност се определя най-вече от физическата личност на отделния индивид и от благата ,които е придобил със собствен труд, като тук може да влезе най-много и семейството на отделния човек, заедно с благата които са били придобити със собствения труд на отделните членове на семейството. В подкрепа на това, Жан-Жак Русо, в своето произведение "За обществения договор", казва: "Най-старото и единствено природно общество е семейството. Но и там децата остават свързани с баща си само дотогава, докато имат нужда от него, за да се опазят... И ако продължават да са свързани, тогава ще бъде вече не по силата на природата, а по своя воля и самото семейство ще се задържа само по споразумение.... така че семейството е, ако щете, първия образец на политическите общества: бащата е подобие на водач, народът- на децата..."

По-късно вече, когато историята на човечеството отбелязва по-напреднали форми на задружен(или обществен) живот, защитената сфера на отделния индивид се разширява,

задълбочава. Достатъчно е само да се досетим каква огромна роля изиграва появата на договора в отношенията на хората в обществото, за да разберем мисълта за промените, които са настъпили във взаимните отношения на хората при определяне техните сфери на дейност, с оглед изискванията на справедливостта.

Принципите, които съставят основата на това естественоправно мислене, определят известен кръг от норми, които по своето естество стоят в близка връзка и с истинските морални норми, която връзка се определя от обстоятелството, че като уреждат постъпките на хората, те все пак приемат хората като разумни същества и като същества, надарени със свободна воля.

Правната същина на тези норми се определя от тяхната характерна особеност, че дават основание на лицата, към които се отнасят, да искат изпълнението им от другите, а тези пък задължава да отговарят на това искане в духа на едно справедливо уреждане на отношенията между хората. Тази характерна особеност на правните норми е отличителния белег, който ясно ги отделя от чисто моралните норми, колкото и нормите на морала и правото да стоят в неразривна връзка.

Всички правни норми, нормите на естественото право, за което става въпрос в живота на Петкан и Робинзон, и нормите на всяко позитивно право са по своето естество социални норми. Но тъй като съществуват и други правила на поведение в обществения живот на хората, от тук следва че не всички социални норми са правни норми, следва, че прилагането им в обществения живот е необходимо, но недостатъчен отличителен белег за правния характер на една норма. Правната норма на естественото право е правна, защото има за основа едно рационално изискване на справедливостта. Тя обаче съществено ще се отличи от нормите на морала, тъй като едно е да не помагаш на ближния си в случай на нужда, съвсем друго е да си присвоиш нещата му. И в единия, и в другия случай се извършва нещо непозволено от гледище на морала, има само неморалност, от гледна точка на естественото право има освен неморалност, а и несправедливост. Или казано с други думи, между двата вида норми има не само количествена, но и качествена разлика. За разлика от моралните правила, правилата на справедливостта нормират тези отношения така, че поставят претенциите и задълженията между членовете на обществото във взаимна зависимост, при която ясно проличава мисълта за равенството.

Нарушаването на нормите на естественото право е нарушение на началата на справедливостта. Тези начала биха могли да се определят в светлината на примера за Петкан и Робинзон, като принципи на равенството, според които при сблъскване на

интереси, на всяко лице се признава право и то е да иска неговите интереси да се уважават от другите. Отговорът на въпроса докъде се простира правото на лицето по отношение на друго лице или кои интереси са свързани с едно такова право, дава принципът, според който изискването да се уважава правото на другите получава своето съдържание от повелята на справедливостта. И тъй като справедливостта не прави разлика между лицата и тъй като за нея всяко лице има еднакво достойнство с всяко друго лице, повелята на справедливостта по-точно се определя от изискването да се спазва личното равенство.

Когато в отношенията си с другите търсим да намерим основания за претенциите си и определяме задълженията на другите, отговарящи на тези претенции, често се водим от чувството за справедливост, а това означава да се мисли естественоправно. Какво би станало обаче, ако естественоправното мислене не е достатъчна гаранция за изпълнение на изискванията на справедливостта? Значението на справедливостта като регулативен принцип се изразява само в познанието на правното естество на уреждането на отношенията. Справедливостта не засяга активно самите условия, при които едно общество се създава, организира и развива, тя не се отнася непосредствено до поведението на лицата. За да може обществения живот да се разгъне във всичките си посоки, очевидно е необходим и един друг елемент и така може да се очаква, че членовете на обществото в по-голямата си част ще се придържат в поведението си към повелите на справедливостта. От своя страна, този елемент трябва да е снабден с достатъчно сила, за да може да наложи на цялото общество спазване на изискванията на справедливостта; този елемент е властта. Елементът на властта обаче, може да изпълни успешно задачата си като определи ясно и точно нормите, които да поставят в съответно съотношение исканията и задълженията на лицата и така да нормират обществения живот, като определят границата на свободата на действие на всеки един поотделно в отношенията му с другите, според изискванията на справедливостта. Тези норми ще ограничават свободата на действие, когато с нея се нарушава общественото равновесие, те ще стимулират и поддържат равновесието и съотношението между претенциите и задълженията на лицата, съобразно естественоправните изисквания на справедливостта. Тази система от задължителни норми, които властта създава представлява правния ред на обществото, неговото действащо или още-позитивно-право. Колкото и обаче да е сложна системата от норми на позитивното право, колкото и трудно да е за обикновения гражданин да се ориентира във всичките негови заповеди или забрани, все пак позитивното право се явява абсолютно необходимо за живота на обществото. Защото т. нар. естественоправно мислене, съвсем не е достатъчно ръководство в днешния сложен механизъм на живот. Законодателството не се отказва от помощта това мислене; няма законодателство на съвременна държава, което да не говори за "добри нрави", "нравствен дълг", "добросъвестност", "справедливост" и т.н., които понятия са в основата на естественото право. Навсякъде законодателят е трябвало да признае явно или мълчаливо, че въпреки всичките си усилия не е могъл да предвиди в нормите си всички случаи, които животът му е предложил. Това означава, че въпреки всичко, при уреждането на правоотношенията между лицата, позитивното право все пак търси

помощта на естественоправното мислене, което апелира към справедливостта и че не може самонадеяно да се откаже от него . Нормите по-скоро следват в непосредствена връзка с естественоправното мислене или справедливостта, в оня смисъл на думата, според който тъй като справедливостта и фактите на обществения живот не са достатъчни , за да се стигне до един правен ред, законодателя е длъжен да се възползва от свободата си на определяне на отделните норми, като установи най-подходящите за различните случаи, далеч не претендирайки за изчерпателност. И така, опитът ни учи че общественоправният живот не може да мине без нормите на позитивното право, но пък от правниците се изисква да знаят кога и къде да се прилагат нормите на действащото право, и кога и къде да се прилага идеалния критерий на естественото право - справедливостта.

С идеята за справедливостта, която е формално определена и с определено съдържание, правното съзнание на човек се отделя от правилата на действащото право, за да им откаже задължителната сила, когато те не отговарят на тази идея, или да ги освети, когато те се съобразяват с нея, като ги обяви за обективно валидни. Но съдържанието на справедливостта не бива да се смесва с онова, което се нарича материя на правото, тъй като материята на правото се състои в това, което правото изисква в отделния случай , докато справедливостта като правен принцип дава само един критерий на правото. Принципа на справедливостта има формален характер. Понятието за справедливостта, което изразява критерия на правото, е формално понятие, в смисъл, че не ни дава материята на правото, а само ни препраща към друго познание, което е абсолютно необходимо. Това друго познание е познанието на интересите.

Друга особеност на справедливостта, като основа на естественото право е, че тя не дава определено ограничение на сферите на правото на отделните лица, дори и тогава, когато интересите на лицата са известни. С други думи, този принцип дава простор за различните възможни начини за уреждане на взаимните отношения на лицата; той ни оставя избора, вътре в този простор, да ограничаваме взаимно нашите сфери на свобода.

Естественото право (или справедливостта) дава мярката за задължителната сила на позитивното право, което поради този факт, трябва да се съобразява с неговите изисквания, за да бъде взето като обективно валидно. Практически, отношенията между позитивното право и естественото право се слагат на такава плоскост , че от позитивното се иска да осигури на дело спазването на справедливостта, като приеме нейните рационални норми и ги наложи, където това стане необходимо, със силата и средствата на организираната власт в обществото. Поради рационалната си същност, справедливостта не може да даде непосредствено конкретни правила за уреждане на

обществения живот . А позитивното право, напротив-може и трябва да се погрижи за такива правила, посредством системата си от правни норми, които са в основата на правния ред, да се насочи към осъществяване на справедливостта , като същевременно се съобразява с разнообразните изисквания на обществения живот, с промените в него.

Често, когато се говори за позитивното право, понятието за правото и справедливостта се отъждествяват. Често, обаче те се и отделят едно от друго, за да определят същността на две величини, които, макар да са съществено свързани помежду си, все пак се различават. В действителност, позитивното право е само историческият израз на идеята за справедливостта, то не е самата справедливост. Ние смесваме законността със справедливостта, защото обикновено не правим разлика между правото на закона и закона на правото. Казва се, че справедливостта е душата на правото, че е постоянната форма на неговите различни изрази в обществото. А от своя страна, правото представя един непрекъснат опит да осъществи справедливостта, то е монетата на справедливостта, нейната мярка на дело. Цялата история на правото е едно доказателство за неспирната дейност на идеята за справедливостта в общественорправния живот. За това свидетелстват редица правни положения и институти, появили се през различни времена и на различни места по забележително еднакъв начин, и които в основата си са искали да изразят идеята за справедливостта в позитивноправни норми. Позитивното право обаче, има преходен характер и няма позитивно право , което да се вземе за съвършен израз на естественоправната идея за справедливост. Най-много, което може да се установи в историческия живот на правото, е неговата неспирна тенденция да постигне справедливостта, посредством правните си средства и институти. И въпреки преходния си характер , значението му за живота в обществото е огромно, тъй като без него този живот (на обществото, като такава) е невъзможен практически. В действителност, макар и преходни и несъвършени, нормите и институтите на позитивното право са все пак неотменни в своето значение, като израз на естественоправното мислене или чувството за справедливост на човешкия дух. Освен това, тези норми са и необходимите свободни правила на действие на всеки правен ред, които законодателят е длъжен да определи, тъй като чак след тяхната поява ще стане възможно да се уредят в някаква степен разнообразните обществени отношения на хората .

Като заключение може да се посочи, че основанието за валидността на правото се крие в духа на човека, правото произлиза от човешкия разум, в който е заложен принципа на справедливостта на естественото право и в този смисъл, човешките закони се санкционират (разрешават, приемат) и осветяват от разума, който ги вдъхновява, личността, в която е носител на естественото право .